

گفتگو دربارهٔ رسالهٔ فی اوجاع المفاصل و علاجها

نگاشتهٔ

ابوبکر محمد فرزند زکریا رازی (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵م)

سخنرانی به مناسبت رونمایی از چاپ تصحیح متن و ترجمهٔ رسالهٔ فی اوجاع المفاصل و علاجها و رسالهٔ نقرس رازی

پنجم شهریورماه ۱۳۹۹

سخنران

دکتر محمد ابراهیم ذاکر

دندان‌پزشک و پژوهشگر تاریخ پزشکی

۱	رسالة في اوجاع المفاصل و علاجها.....
۲	نقادی بی پروا.....
۳	گفتگوگری و مناظره.....
۴	پرونده بیماران.....
۴	فرهنگ‌وری و فرهنگ‌نامه‌نویسی.....
۸	کتاب‌های رازی.....
۸	برخی از کتاب‌های ابوبکر محمدزکریای رازی:.....
۹	بازشناسی رسالة لمحمد بن زکریا الرازي في اوجاع المفاصل و علاجها.....
۱۰	تاریخچه نوشتن کتاب ویژه مفصل.....
۱۵	علاج المفاصل رازی در کتاب‌های تاریخ.....
۱۶	بازخوانی نسخه‌ها:.....
۱۶	افتادگی و جابه‌جایی.....
۲۳	کتاب‌نامه.....
۲۳	نمایه کتاب و مقاله.....

دکتر محمد ابراهیم
ذکر

رساله في أوجاع المفاصل و علاجها

گفتگو درباره رساله في اوجاع المفاصل و علاجها

نگاشته

ابوبکر محمد فرزند زکریا رازی (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵ م)

سخنران

محمدابراهیم ذاکر

سخنرانی به مناسبت رونمایی از چاپ تصحیح، تحقیق، ترجمه و مقدمه‌نگاری متن و ترجمه رساله في اوجاع المفاصل و علاجها و رساله نقرس رازی، چهارشنبه پنجم شهریورماه ۱۳۹۹.

مدیر جلسه: دکتر محمدحسین جزائری

سخنرانان: دکتر اکبر ایرانی، دکتر محمدابراهیم ذاکر و سید حسین رضوی برقی

رساله في أوجاع المفاصل و علاجها، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵ م): کتاب الحاصل في علاج المفاصل، ناشناس (نگارش: نیمه جمادی یکم ۶۴۳)؛ و ترجمه فارسی رساله نقرس رازی، تصحیح، تحقیق، ترجمه و مقدمه‌نگاری محمدابراهیم ذاکر و غلامرضا جمشیدنژاداول، مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۹۹ خ.

پیش‌سخن

زیست‌نامه رازی

با سلام درود خدمت بینندگان و شنودگان فرهیخته و دانشور و خدمت میهمان گرانمایه همکارم، دندان‌پزشک پژوهشگر، دکتر رضوی برقی و دکتر حسین جزائری و سپاس از برگزارکنندگان.

شایسته می‌بینم پیش از شناساندن رساله في اوجاع المفاصل و علاجها، نخست گزارشی کوتاه از زندگانی رازی داشته باشیم، هر چند شنودگان این گفتگو، پیش از آن آشنایی کم و بیش با رازی داشته باشند.

رازی، ابوبکر محمد فرزند زکریا فرزند یحیا (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م) اختر تابناک آسمان تمدن ایران زمین بود. بلندآوازه‌گیش تنها جهان اسلام؛ بلکه تا اروپا، هند و شمال آفریقا را فراگرفت. رازی در ری چشم به جهان گشود. زاده شدن او را ۲۴۰ تا ۲۵۱ ق گفته‌اند. بیرونی، در رساله فهرست کتب الرازی یکم شعبان ۲۵۱ ق / ۲۷ اوت ۸۶۵ م یاد کرده است. درگذشت رازی: ابن‌ابی‌اصیبعه ۲۹۰ تا ۳۰۰ ق / ۹۰۲ - ۹۱۲ م و برخی ۳۱۱ و ۳۲۰ گفته‌اند. بیرونی در همان رساله روز پنجم شعبان ۳۱۳ ق برابر با پانزدهم اکتبر ۹۲۵ م یاد نموده است. **والاجاهی** رازی را همین بس که بیرونی در ۶۵ سالگی اقدام به گردآوری نام کتب‌های او می‌کند و در پیوست آن نام کتاب‌های خود را بازگو می‌کند و این کار را با بیم و هراس از کینه‌ورزی مخالفان رازی نوشت؛ زیرا می‌ترسید او را پیرو اندیشه‌های مانوی وی به شمار آورند. (فهرست ابن‌ندیم). **ابن‌ندیم:** رازی فلسفه را در کلاس بلخی و عباس ایران‌شهری فراگرفت. **ابن‌ابی‌اصیبعه گوید:** نخستین آموزگارش علی تبری فرزند (سهل) ربن نویسنده فردوس الحکمة فی الطب است.

توانمندی‌های رازی

نقادی بی‌پروا

رازی اندیشمندی آزمون‌گرا و نقادی بی‌پروا در همه مباحث علمی است. او نه تنها بسنده به نقل دیدگاه‌های آموزگاران کهن خود نکرد؛ بلکه سخن ایشان را با ژرف‌اندیشی و خردمندی به نقد و نقض می‌کشید و نظریات فلسفی و پزشکی خود را در کنار آن‌ها یادآوری می‌کرد.

صدها نمونه از نقد پزشکی او را می‌توان در کتاب الحاوي في الطب^۱ ردیابی کرد.

او افزون بر آن، بیش از چهل کتاب و رساله در نقد و نقض همگان خود در زمینه‌های گوناگون، پزشکی، شیمی، داروسازی، علوم طبیعی، فلسفه، حکمت، الهیات، ریاضیات، اخترشناسی دارد.

گفتگویی و مناظره

رازی بیش از پانزده رساله گفتگویی نقدگرایانه و مناظره‌های نقض و ردکننده دیدگاه‌های اندیشمندان هم‌روزگار در همه علوم داشته است، نمونه آن:

- نامه‌نگاری با وزیر قاسم فرزند عبدالله درباره کیمیا؛

- نامه‌نگاری با ابوزید بلخی درباره زکام؛

- نامه‌نگاری با شاگردش یوسف بن یعقوب بیماری‌های چشم؛

- نامه‌نگاری با ابوحاتم رازی؛

- نامه‌نگاری با ابن محارس القمی؛

- نامه‌نگاری با ابن دلف؛

- نامه‌نگاری با ابن ابی‌الساج در فلسفه و حکمت؛

- نامه‌نگاری با ابن وهبان درباره اخترشناسی؛

- نامه‌نگاری با ابن شهید بلخی درباره الهیات؛

- نامه‌نگاری با کعبی درباره زمان؛

^۱ برگردان کامل بیست و پنج جلد کتاب الحاوي في الطب رازی را اینجانب محمدابراهیم ذاکر پس از ده سال به پایان رساندم و در ۲۳ مجلد توسط دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی به چاپ رسید و در بیست و هشتم آذرماه ۱۳۹۵ به مناسبت سال رازی از سوی یونسکو در کتابخانه ملی ایران در حضور معاونت علوم و فناوری ریاست جمهوری دکتر سورنا ستاری و معاون وزیر ارشاد دکتر صالحی و ریاست کمیته فرهنگ و تمدن اسلام و ایران و دکتر علی اصغر پیوندی ریاست دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی و دکتر محمود مصدق ریاست دانشکده طب سنتی دانشگاه شهید بهشتی رونمایی شد.

- نامه‌نگاری با مسعودی دربارهٔ حدوث زمان و جزایشان.

پروندهٔ بیماران

او بخش‌های کتاب‌های خود، جایی را برای داستان درمان هر یک از بیماران خود گذاشته است.

جلد ۱۶ حاوی، بیش از سی پروندهٔ بیمار دارد. آن‌ها را در کتاب سِرِّ الطب نیز آورده است.

رازی بالینی‌کاری کارآموده‌ای است که هدف‌مندانه یافته‌های خود را در بارهٔ بیماری خود؛ یا دوستان؛ یا بیماران مورد درمان‌شان ریزه‌بینانه و بسیار دقیق در جایی یادداشت می‌کرد که شاید راهی برای شناخت و تشخیص و درمان بیماری دیگران گردد. همواره براین باور بوده که تاریخچهٔ هر بیمار پیش از شناخت هر بیماری مورد نیاز است.

ما می‌توانیم! وی را پایه‌گذار سبکی نو در شیوهٔ برخورد با بیماران و چگونگی پرونده‌سازی برای ایشان بدانیم، که پیش و پس از او نیز پزشکان نتوانسته بودند به همان خوبی آن را پیاده کند. شاید بتوان گفت در دو سدهٔ کنونی، سبک وی به گونه‌ای بازپروری و بازسازی شد و در بیمارستان‌های جهان رواج یافت.

رازی گزارش‌های بیماران و مشاهدات کلینیکی خود را با اصطلاحات کاملاً علمی آن زمان و بیوگرافی نسبتاً کامل ایشان می‌آورد. وی مشخصات فردی هر بیمار، سن، جنس، شغل، لایه اجتماعی اش،

گزارش روزانه از معاینات بیمار، دربرگیرنده: نبض، تنفس، مزاج، زمان‌ها [چهار زمان: آغاز، افزایش، پایان اوج، روبه‌فروکش‌گذاری]، حالت‌های گوناگون دورهٔ هر بیماری، نشانه‌های بیماری در هر چهار زمان آن، برآورد توان بیمار در چهار دورهٔ بیماری، هم‌چنین این که بیماری در دورهٔ سخت / حاد و یا دیرپا و کهنهٔ آن است، ثبت زمان‌های بازگشت بیماری، دوران بحران و نوبت‌های آن، تب‌لرزه، عرق کردن و چگونگی تعریق، سرفه و گزارهٔ فزونی‌های تراویده از دهان، بررسی روزانهٔ پیخال، بالاآوردن را یاد می‌کند.

فرهنگ‌وری و فرهنگ‌نامه‌نویسی

رازی آگاهی از زبان‌های یونانی، سریانی، پهلوی و دری و گویش‌های گوناگون آن در بخش‌های فرارودان داشت.

آگاهی او به زبان یونانی و سریانی بدان جهت است که اقدام به نوشتن کتابی دربارهٔ فهرست کتاب‌های جالینوس می‌کند که حنین فرزند اسحاق (۱۹۴-۲۶۴ق) از آن‌ها یاد نکرده است و این نیاز به دانستن یونانی و سریانی داشته است و افزون بر آن او جلد ۲۲ کتاب الحاوی فی الطب خود را فرهنگ‌نامه‌ای برای نام داروها و بیماری‌ها در می‌آورد و به شناسایی ریشهٔ زبانی واژه‌ها می‌پردازد.

ابن‌ابی‌اصیبعه از قول او می‌گوید: من [رازی] آن را به سبک فرهنگ‌نامهٔ شش‌ماهه در روزگار گندیشاپور نوشتم.

ارجاع و رفرنس‌نویسی رازی

رازی در داشتن این ویژگی رفرنس‌آوری، به این گستردگی، در میان همگان پیش و پس، یگانه و یکتاست و می‌توان وی را پدر رفرنس‌نویسی در فرهنگ اسلامی نامید.

او تنها در ۲۵ جلد کتاب حاوی نام ۱۱۴ اندیشمند و ۲۸۶ کتاب و صدها بار نام مجهول / ناشناخته [کتاب یا شخص] آورده است که نام ۳۵ نفر و ۱۸ کتاب آن در هیچ یک از کتاب‌های تاریخ پزشکی یاد نشده است که این نیز خود یکی از برتری‌های رازی به شمار می‌آید.

رازی را می‌توان پاسدار دانش پزشکی ایرانی، یونانی، مصری [گروه پزشکان اسکندرانی] و هندی دانست که امانت‌دارانه همهٔ آن‌ها را در نوشته‌های خود، به ویژه کتاب حاوی گردآورده و در کنار آن دیدگاه‌ها، آزموده‌ها و یافته‌های خود را نیز بازگو کرده است، به گونه‌ای که در نقل قول‌های خود از دیگران نام نویسنده و کتاب و باب و فصل مطلب برداشت کردهٔ خود را یاد می‌کند تا جایی که به جهت فراموش کردن نام نویسنده و یا نام کتاب و یا هر دو، از واژهٔ مجهول [ناشناس یا ناشناخته] بهره می‌برد و آرا و آزموده‌های خود را جداگانه می‌آورد که نمونهٔ آن در کتاب حاوی با واژهٔ «لی = دیدگاه من» یاد شده است؛ البته این رساله [فی أوجاع المفاصل و علاجها] از منظر بیان منابع بسیار ضعیف و کمبود دارد.

گروهی از اندیشمندان یادشده در کتاب الحاوی فی الطب ایرانی اند و از دانش‌آموختگان، پرورش‌یافتگان و آموزش‌دیدگان دانشگاه گندی‌شاپور هستند و یا از شاگردان این آموزگاران ایرانی هستند که دانش پزشکی را نزد ایشان فراگرفته‌اند، دربرگیرنده: خوز و خوزی، و چندین خاندان بُختیشوع، سراپیون، ماسویه، یوحنا فرزند ماسویه، حنین عبادی، اسحاق فرزند

حنین، حبیش فرزند اعسم دمشقی حرانی، تبری، ماسرجویه به نام یهودی، کندی، قسطا، مسیح، اهرن، لجلاج و ابوجریح، تیاذوق [تئودکس] هستند.

پاره‌ای از ایشان یونانی و بیزانسی و مصری‌اند، مانند: بقراط، ارسطراطیس / ارسطو، افلاطون، فلاذیوس، بدیغورس، اغلوqn، فیلغورس [فیلاگریوس]، اطهورسفس، پولس، ارباسیوس، دیاسکوریدوس، جالینوس، روفس، انتیلس، اشلیمن، شمعون، اهرن، یحیای نحوی، اسکندر و دیگران.

نام سیددهشار و سندهشار و شرک نیز که در چند جا آمده است، از پزشکان هندی تبار هستند.

درمان‌گری ورزیده

رازی درمان‌گر سنجش‌گراست. او هر مطلب را تنها پس از گذر از بوتهٔ آزمایش می‌پذیرد. نمونه‌هایی بسیار در نوشته‌های خود دارد که بیماران در دو گروه مورد و شاهد قرار می‌دهد و با درمان گروه مورد، نتیجهٔ آن‌ها را با گروه شاهد می‌سنجد. **آزمودگی بسیار بالای رازی در پیشاب‌شناسی** که بررسی ته‌نشین‌های پیشاب، گونه‌ها، قوام و رنگ آن است، به جایی می‌رسد که ابن‌سینا به هنگام نکوهش او به جهت اظهار نظر در مسائل فلسفی، بدان اذعان می‌کند و او را در این شناخت، بی‌همتا می‌شمرد. دست‌یابی به این آگاهی‌ها که نمونه‌های گوناگون و بسیار دارد، تنها از راه آزمون‌گرایی و تجربه و سنجش‌گرایی امکان‌پذیر است.

دیدگاه ابن‌سینا: شهرزوری توصیف ابن‌سینا از رازی را بدین‌گونه یاد می‌کند: مردی کنکاش‌گر، کنجکاو و توانا در بررسی پیشاب و پیخال بود. همواره دیدگاهش در تشخیص بیماری درست و به‌جای بود؛ زیرا او در درمان‌های پزشکی به بالاترین مرتبت دست یافت و سخن دربارهٔ پلیدی‌ها و بی‌اخلاقی‌های پزشکان دنیاپرست و ناپزشکان نادان روزگارش بسیار گفت. او در ادامه رازی را نکوهش می‌کند و در ادامه می‌گوید: باید تنها به کار پزشکی می‌پرداخت و نباید به موضوعاتی روی می‌آورد که ورای ظرفیتش بود؛ البته ابن‌سینا، بعدها، همین گفته را دربارهٔ خودش نیز آورد^۱.

یکی از ویژگی‌های دیگر رازی پارسی‌زبان، دانش واژه‌سازی او در ادبیات عرب است.

^۱ نزهة الأرواح و روضة الأفراح، برگهٔ ۲۹۵.

او واژه وارداتی نقرس به زبان تازی را، ریشه‌ای برای واژه‌های گوناگون دیگر، مانند: نقرس، منقرسون، منقرس و ینقرس می‌نماید.

بیمارستان زیستی

بیمارستان زیستگاهش بود و جایگاهی برای درمان بیماران و از سوی دیگر کلاس درس و بحث با شاگردانش بود و در ضمن کنار آن به آزمایش‌های کیمیاگری و داروسازی خود می‌پرداخت و در هر سه زمینه شاگردانی پرورش داد. بیشتر بیمارانش، تهیدست بودند، چه در بغداد و چه در ری، چه به عنوان پزشکی ساده و یا رییس بیمارستان، کمتر به خانه‌ها، به ویژه کاخ امیران، فرماندهان و فرمانروایان می‌رفت.

داستان فراخوانی او به نزد فرمانروایی و خودداری وی از رفتن با این سخن به پایان می‌برم: هر کرنشی را خواهشی در پی بُود و مرا خواهشی نیست، پس ایستاده خواهم بود نه بر خاک افتاده، مگر در پیشگاه مردم سرزمینم.

ابن ندیم (ز: ۳۷۷ق) در فهرست: ابن جلجل (ز: ۳۷۷ق) در کتاب طبقات الاطباء و الحکماء؛ ابن صاعد اندلسی (د: ۴۶۲ق) در کتاب التعریف بطبقات الامم؛ قفطی (د: ۶۴۶ق) در تاریخ الحکماء؛ ابن ابی اصیبعه (د: ۶۶۸ق) در عیون الانباء؛ شهرزوری (ز: ۶۷۸ق) در کتاب خود تاریخ الحکماء [نزهة الارواح و روضة الافراح]؛ سالک الدین حمویی (ز: ۱۰۳۲ق) در مجمع النفایس گویند: آوازه درمان‌های شگفت‌انگیزش فراگیر و همواره بر سر زبان‌های مردم مانده است.

همه مؤرخان او را رادمردی بزرگ، فرزانه، آموزنده، نیکوکار، مهربان و تیمارگر بیماران، به ویژه مستمندان بود و پیوسته تا زمان بهبودی به دیدارشان می‌رفت و هر چه در توان داشت برای تندرستی آنان انجام می‌داد و برای آن‌ها مقرری می‌گذاشت. او همواره در حال نوشتن و خواندن بود.

همگی او را به گردآوری کتاب بزرگ و دایره‌المعارف سترگ حاوی الکبیر تحسین می‌کنند. از این رو، او را یگانه روزگار، آگاه از علوم کهن [اوایل]، جالینوس عرب و طبیب مارستان نامیدند.

همگان او را دارای دیدگاه‌هایی بسیار دور از ایده‌ئولوژی حاکمان عرب و مورد توجه عامه مردم شرق دجله تا سند می‌دانستند.

نگاشته‌های رازی

شمارگان نوشته‌های او را ابن‌ندیم ابوالفرج محمد فرزند اسحاق وراق بغدادی (۲۹۷ - ۳۸۵ق) در کتاب فوز العلوم / الفهرست ۱۶۷؛

ابوریحان بیرونی (۳۶۲ - ۴۴۰ق) در رساله فهرست کتب ابن‌زکریا الرازی ۱۸۴؛

جمال‌الدین ابوالحسن علی قفطی (۵۶۸ - ۶۴۲ق) در إخبار العلماء بأخبار الحكماء / تاریخ الحكماء ۱۳۳؛

ابن‌ابی‌اصیبعه موفق‌الدین احمد خزرجی (۶۰۰ - ۶۶۸ق / ۱۲۰۴ - ۱۲۷۰م) در عیون الأنباء فی طبقات الأطباء ۲۳۸؛

نجم‌آبادی در کتاب مؤلفات و مصنفات ابوبکر محمد بن زکریا رازی ۲۸۴ کتاب، مقاله و رساله یادکرده‌اند

فروانی نوشته‌های او نیز یک ویژگی یکتایی دیگری از او به شمار می‌آید و او را در میان همه نویسندگان جهان جزو انگشت‌شماران نگارنده قرار می‌دهد، شاید جز جالینوس و یکی دو تن دیگر، کسی به این اندازه نگاشته نداشته باشد و نیز روشنگر گستردگی دانش و الاجاهی او در میان دانشمندان سراسر گیتی و خستگی‌ناپذیری در آموختن، آموزاندن و نوشتن بود.

برخی از کتاب‌های رازی

۱- کتاب الحاوي في الطب: ارزشمندترین و بزرگترین کتاب پزشکی می‌باشد. دایره‌المعرف بزرگ پزشکی دربرگیرنده دانش پزشکی جهان از ایران، یونان، هند و مصر است. هیچ‌گاه برای رازی فرصتی پیش نیامد که سیاهه کتاب خود را به سامان رساند و به شکل کتاب‌های آن روزگار درآورد. کتاب پس از درگذشت او با کمک ابن‌عمید، ابوالفضل محمد خطیب فرزند عمید کاتب خراسانی (د: ۳۶۰ق / ۹۷۱م)، وزیر رکن‌الدوله ابوعلی حسن فرزند بویه دیلمی شد و گروهی از شاگردان رازی انجام گرفت.

بیست و پنج جلد است برگردان کامل آن در ۲۳ مجلد توسط اینجانب ذاکر به انجام رسید و در ۲۸ آذر ۱۳۹۵ در کتابخانه ملی و توسط دکتر علی‌اکبر ولایتی، دکتر سورنا ستاری، دکتر علی‌اصغر پیوندی، دکتر صالحی و دکتر مصدق رونمایی شد.

۲- همین کتاب ارزشمند کتاب في علل المفاصل و النقرس و عرق النساء: بیست و دو بخش است که تصحیح آن توسط من همراه با راهنمایی استاد بزرگواریم زنده‌نام دکتر جمشیدنژاداول انجام گرفت.

- ۳- کتاب في القولنج، همراه رساله في القولنج ابن سينا را اينجانب محمدابراهيم ذاکر آن را به پارسی برگردانم و با همیاری مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی در سال ۱۳۸۵ خ به چاپ رسید.
- ۴- کتاب المرشد او الفصول که کتاب الفصول نیز خوانده می‌شود، برگردان آن را اينجانب محمدابراهيم ذاکر به وسیله موزه تاریخ علوم پزشکی ایران وابسته به دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی تهران در ۱۳۸۴ خ پخش شد.
- ۵- کتاب المنصوري في الطب، برگردان پارسی آن توسط اينجانب، با کمک دانشگاه علوم پزشکی تهران، در سال ۱۳۸۷ چاپ شد.
- ۶- رساله في محنة الطبيب و كيف ينبغي أن يكون حاله في نفسه و بدنه و سيرته و أدبه؛ تصحيح و پژوهش استاد جمشيدنژاداول همکار گرانسنگ، درباره چگونگی آزمودن پزشکان و بایسته است حالت روان، تن، منش و ادب ایشان چون باشد؛
- ۷- کتاب في العمل بالحديد و الجبر در دانش و هنر شکسته‌بندی و کارد پزشکی؛
- ۸- کتابي در تشخیص افتراقی بیماری‌ها از یکدیگر به نام کلام في الفروق بين الامراض؛
- ۹- کتاب صفة البيمارستان؛
- ۱۰- مقاله في علاج العين بالحديد و جزآن.

بازشناسی رساله فی اوجاع المفاصل و علاجها

شناخت رساله لمحمد بن زكريا الرازي في اوجاع المفاصل و علاجها

گمان دارم سال ۱۳۹۰ خ بود که دکتر ایرانی رساله الحاصل في علاج المفاصل برگردان به پارسی رساله لمحمد بن زكريا الرازي في اوجاع المفاصل و علاجها را برای تصحيح در دسترس من گذاشتند، این رساله ترجمه نویسنده‌ای ناشناس در دوره اتابکان فارس است که تاریخ نگارش آن نیمه جمادی یکم ۶۴۳ ق بود.

بهره پس از انجام کارهای تایپ و غلطگیری متن، آموزگارم دکتر جمشيدنژاد برای ادامه کار همراهم شد، پس برآن شدیم کار را گسترش دهیم و برآن متن اصلی رساله في اوجاع المفاصل و ترجمه به پارسی رساله نقرس رازی، مجموعه‌ای کامل و

ذاکر
دکتر محمد ابراهيم

یک جا آن‌ها تصحیح نماییم که در بهار ۱۳۹۷ به موسسه پژوهشی میراث تحویل داده شد و شادمانیم پس از دو سال نوبت چاپ، همینک به چاپ رسید.

تاریخچه نوشتن کتاب ویژه مفصل‌ها

رازی در میان پزشکان جهان، ششمین اندیشمندی است که درباره فیزیولوژی، آسیب‌شناسی و بیماری‌های مفصل کتابی جداگانه نوشته است.

پزشکانی که پیش از او در این راه گام برداشتند و اثری جداگانه از خود به جا گذاشتند تاریخ پزشکی نویسان ردی از آن برای ما نشان دادند، دربرگیرنده بزرگانی، همانند:

الف) تاریخچه اوجاع المفاصل و نقرس‌نویسی از دیرباز تا روزگار رازی

بقراط

۱) کتاب المفاصل

(*De articulis (reponendis)* = *Ἀρθρων ἔμβολη σ περὶ* یا *De articulorum Repositione* نک: پوشمان / نویبورگر / پاگل، ۲۳۲/۱)، ساز و کار مفصل‌ها. رازی در سه مورد از این کتاب در (الحاوی، دکن، ج ۱۱، ۹۲؛ برگردان ذاکر، ج ۱۱، ۱۱۵؛ و دکن، ج ۱۳، ۱۳۶ و ۱۷۸؛ ذاکر، ج ۱۳، ۱۶۲ و ۱۸۹) نام می‌برد، ولی گمان که برداشت از یکی از نوشته‌های جالینوس باشد، هم‌چنین، نک: فهرست ابن‌ندیم، عربی، برگه ۲۹۴؛ تجدد، ۵۲۴؛ تاریخ نگارش‌ها، ۸۰.

روفس افسوسی (سده ۲هـ)

۲) کتاب اوجاع المفاصل

رازی نام آن را اوجاع المفاصل در الحاوی، دکن، ج ۷، ۲۰۱؛ ذاکر، ج ۷، ۲۸۷؛ و فی اوجاع المفاصل در الحاوی، دکن، ج ۱۱، ۱۶۲، ۱۸۰، ۲۱۶، ۲۷۰؛ ذاکر ۱۵۸، ۱۶۹، ۱۹۳، ۲۲۷؛

این عنوان در ابن ندیم و ابن ابی اصیبعه به این صورت آمده: مقاله فی الأمراض التي تعرض فی المفاصل (تاریخ نگارشها، ۱۰۴)

جالینوس (۱۲۹ - ۲۰۰ م)

۳) فی المفاصل المسترخية

نک: الحاوي، ذاکر، ج ۱۳، ۱۶۲.

ابن ماسويه، یوحنا (۱۶۳ - ۲۴۳ ق / ۷۸۰ - ۸۵۷ م)

۴) کتاب فی وجع المفاصل

رازی آن را در الحاوي، ج ۱۱، ۲۲۹؛ ذاکر، ج ۱۱، ۲۰۲. (تاریخ نگارشها، ۳۱۰)

ثابت فرزند قره حرانی (۲۱۱ - ۲۸۸ ق)

۵) کتاب فی وجع المفاصل

نقل قولهایی از آن در الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۱۱، ۲۰۵، ۲۱۱؛ دکن، ج ۱۱، ۲۳۵، ۲۴۵. (تاریخ نگارشها، ۳۵۳)

با عنوان کتاب فی وجع المفاصل و النقرس، نسخه: حلب، الماشطة (نک: سباط، فهرس، ۹۳/۱، ش ۷۹۳).

رازی، ابوبکر محمد فرزند زکریا (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)

۶) فی اوجاع المفاصل

در باره دردها و بیماریهای مفاصل است و ۲۲ فصل دارد.

نسخه: تهران، ملک (۱) ۴۴۴۲ (ح ۳۰ گ، ۱۲۴۳ هـ)؛ (۱۸) ۴۵۷۳ (۱۳ گ، ۱۰۸۶ هـ، نک: مؤلفات، نجم آبادی، برگه ۹۵ -

۹۰، با عنوان کتاب فی علل المفاصل و النقرس و عرق النساء، حلب، زابیطا. (نک: سباط، فهرس، ۹۸/۱، ش ۸۴۴)

نسخه ای دیگر در تاشکند ۹۷۷۶ (گ ۱۰۸ - ۱۰۹، ۹۶۹، ۹۱۴ ق).

به احتمال زیاد این اثر الگوی ترجمه لاتینی *De aegritudinibus iuncturarum* بوده است، نک: اشتاین‌اشنایدر، ترجمه‌های اروپایی، برگه ۲۵؛ همو، ترجمه‌های عبری، برگه ۷۲۸ - ۷۲۷؛ نک: فهرست بیرونی، شماره ۲۱؛ روسکا، همان، ۳۵.

ب) تاریخچه نقرس نویسی

آرخینگنس / ارکاغانس

۷) کتاب فی النقرس

درباره نقرس. ابن ابی‌اصیبعه (۳۴/۱) از آن یاد کرده است.

ابن مطران آن را در بستان الأطباء خود (گ ۵۹ پ) یاد می‌کند.

آرخینگنس از جمله منابع ابن جزار است که ترجمه تألیف او به زبان لاتینی *Libellus de oblivione*، یا *de memoria et oblivion* به قسطنطین افریقایی منسوب است، برجا مانده است (تاریخ نگارش‌ها، ۱۰۱)

فیلگریوس

۸) کتاب النقرس

کتابی درباره نقرس از فیلاگریوس، پزشک یونانی است که در فهرست ابن‌ندیم و در عیون الأنباء، ابن ابی‌اصیبعه به نام کتاب *وَجَع النقرس* آمده است. رازی در الحاوی، دکن، ج ۶، ۹۷، ۱۱۵؛ ج ۱۱، ۱۵۹، ۱۶۶ - ۱۶۴، ۲۰۷، ۲۴۵ - ۲۴۴؛ ج ۱۲، ۲۹؛ ج ۱۶، ۵۵. (تاریخ نگارش‌ها، ۲۲۳).

ابوجریح راهب

۹) تذكرة للنقرس

نک: الحاوی، دکن، ج ۱۱، ۱۶۱.

رازی در مورد نقل قول‌های زیر هیچ عنوانی را ذکر نمی‌کند: الحاوی، ۳۷/۱، ۸۵، ۹۳، ۱۱۴، ۱۱۶؛ ۸۲/۲، ۱۵۸، ۱۶۴؛ ۱۱۲/۴؛ ۸۴/۵، ۸۵، ۱۲۰، ۱۶۸، ۲۳۴؛ ۶۱/۶، ۱۴۵، ۱۵۰، ۲۰۹، ۲۸۰ - ۲۸۱؛ ۴۲/۷، ۸۶، ۸۷، ۲۲۲، ۲۵۶، ۵۴/۸، ۵۵.

۷۵، ۸۰، ۱۶۵، ۱۷۲؛ ۴۰/۱۰، ۴۲، ۱۲۸، ۲۷۶؛ ۲۳/۱۱، ۵۸، ۷۱، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۹۶؛ ۴۳/۱۲، ۱۰۷، ۱۱۶، ۱۳۱، ۱۴۴، ۱۹۸؛ ۲۲۶/۱۳، ۲۵۰، ۵۰/۱۴، ۱۰۹؛ ۷۲/۱۵؛ ۲۴۵/۱۹، ۲۶۰، ۲۹۷، ۳۱۷، ۳۲۷، ۳۳۱، ۳۷۲، ۴۲۷، ۴۴۰؛ ۳۹/۲۰، ۴۲، ۷۰، ۹۱، ۱۲۳، ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۴۷، ۱۸۳، ۱۸۹، ۳۱۳، ۳۲۶، ۵۶۶؛ ۴۰/۲۱، ۶۵، ۷۵، ۸۰، ۸۳، ۱۳۲؛ ۳۰۳، ۳۰۱؛ ۳۱۷، ۴۰۱، ۴۸۳، ۴۹۰، ۴۹۸، ۵۰۰، ۵۰۴، ۵۱۰، ۵۵۹، ۵۹۵، ۶۳۵، ۶۵۱.

بیرونی هم در کتاب الصیدنة خود از ابو جریح نقل قول می کند؛ شاید اصلاح الأدویة وی مورد استفادة بیرونی بوده (قس: مایهوف، در: *Quell. U. St. z. Gesch. D. Nat. wiss u. d. Med.*، ۱۹۳۳/۳ م/۱۷۵). نقل قول های کتاب الصیدنة، گ ۱۲ پ، ۱۳، ۱۹ پ، ۳۵ پ، ۴۶ پ، ۷۴ پ، ۸۱، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۲۳ پ. (تاریخ نگارشها، ۲۷۹)

ابویوسف یعقوب فرزند اسحاق کندی (د: ۲۶۰ ق / ۸۷۲ م)

۱۰ رساله فی النقرس

نک: الحاوی، دکن، ج ۱، ۲۵۸؛ ج ۵، ۹۱ - ۹۰؛ ج ۱۱، ۱۶۰، ۲۵۰. (تاریخ نگارشها، ۳۲۷)

فُسطا فرزند لوقا بعلبکی (د: ۲۹۰ ق)

۱۱ کتاب فی اوجاع النقرس

نسخه آن در کتابخانه جراح حلب است. (نک: سباط، فهرس، ج ۱، ۵۹، شماره ۴۷۶) (تاریخ نگارشها، ۳۷۳)

ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵ م)

۱۲ اوجاع النقرس (نوشتهی رازی)

۲۰ فصل دارد. (نک: فهرست بیرونی، شماره ۴۳؛ روسکا، برگه ۳۷).

نسخه ای از آن با عنوان رساله فی النقرس و مداواته، کوپریلی، ۲، (۲) ۳۴۰ (گ ۲۰ پ - ۱۱، سده ۱۱ ه). احتمالاً همین دست نویس الگوی ترجمه ی لاتینی *Liber de curis in doloribus juncturarum* بوده است: پاریس، کتابخانه زرادخانه Ms. 1024 (گ ۱۸۱ - ۱۷۵، سده ۱۴ م، نک: *Archiv f Gesch. d. Med.*، ۱۹۰۸/۲ م/۳۷). (تاریخ نگارشها، ۳۹۶)

ج) تهیگاه / خاصره**۱۳) کتاب أوجاع الخاصة**

کتاب درباره بیماری‌ها و دردهای تهیگاه نوشته روفوس افسوسی است. نقل قول‌ها در الحاوی، دکن، ج ۸، ۱۹۶، ۲۱۸؛ ج ۱۰، ۷۹، ۸۹ - ۸۸؛ ج ۱۹، ۱۴۶ (؟). (تاریخ نگارش‌ها، ۱۰۵)

د) شکستگی و دررفتگی استخوان**۱۴) کتاب الجبر؛ یا الکسر یا الخلع**

کتاب درباره شکسته‌بندی نوشته بقراط است. ابن ندیم (فلوگل، برگه ۲۲۸، ۲۹۴) نام این کتاب را در دو موضع به دو صورت مختلف می‌آورد: کتاب الکسر و کتاب الکسر و الخلع. ابن ابی‌اصیبعه (امروالقیس، ج ۱، ۳۲) عنوان چنین است: کتاب الکسر و الجبر. حنین درباره هر دو تفسیر جالینوس گزارش می‌دهد و این دو را از یکدیگر جدا می‌داند: عنوان‌ها چنین‌اند: تفسیر کتاب الکسر، تفسیر کتاب ردّ الخلع (ترجمه‌های آثار جالینوس، شماره ۸۹، ۹۰). به گزارش ابن ندیم (برگه ۲۸۸) گویا حنین بن اسحاق تفسیر کتاب الکسر را به عربی ترجمه کرده است. رازی ذیل عنوان کتاب الجبر (الحاوی، دکن، ج ۱۳، ۲۲۶، ۲۲۵) آن را یاد کرده است. گمان می‌رود خود رازی از کتاب الجبر بهره نبرده است؛ بلکه به نقل قول از کتاب آراء ابقرات و افلاطون نوشته جالینوس (نک: ج ۱۳، ۲۳۵) تکیه کرده است، در حالی که در فصل مربوط کتاب خودش (الحاوی، دکن، ج ۱۳، ۲۵۲-۱۲۸) تفسیر، یا تفسیرها را مورد استفاده قرار داده است و ضمناً هر دو عنوان یعنی: کتاب الکسر و کتاب الخلع (همان، ۲۲۷، ۲۴۰) را یاد کرده است. در موضعی دیگر (همان، برگه ۱۵۹) آگاه می‌شویم که رازی از کتاب الکسر بقراط در تفسیر سیمپلیکیوس نوافلاطونی (ز: سده ۶م، نک: *Realenzy*، دوره ۲، III A، ۱، ۱۹۲۷م، ۲۱۳ - ۲۰۴) استفاده می‌کرده، یعنی در یک تفسیر ناشناخته به زبان یونانی (قس: اشتاین اشنايدر، شماره ۵؛ تاریخ نگارش‌ها، ۷۸)

۱۵) کتاب الخلع

کتاب دررفتگی مفصل و هرگونه بندگاه نوشته روفوس افسوسی است. (فهرست ابن ندیم؛ عیون الأنباء، ابن ابی‌اصیبعه؛ تاریخ نگارش‌ها، ۱۰۸)

۱۶) تفسیر لکتاب ردّ الخلع

کتاب گزاره کتاب جانداختن در رفتگی‌ها نوشته جالینوس است. آن شرح کتاب بقراط درباره جانداختن استخوان‌هایی است که دچار در رفتگی شده‌اند. (نک: پیش از این، ص ۷۸؛ ترجمه‌های آثار جالینوس، شماره ۹۰). (تاریخ نگارش‌ها، ۱۷۸)

۱۷) کتابی درباره شکستگی استخوان (نوشته‌ی جالینوس)

شاید کتابی درباره جانداختن مفاصل باشد. گویا رازی در ج ۱۳ الحاوی خود در کنار کتابی شبیه به آن، که منسوب به بقراط است، از آن سود جسته است. وی پیش از یک قطعه تقریباً بزرگ (الحاوی، دکن، ج ۱۳، ۹۵ - ۱۸۷) مأخذ خود را کتابی ذکر می‌کند که به جالینوس منسوب است. قطعات دیگری نیز (همان، ۲۲۱ - ۲۱۲) نقل شده است.

حنین ش ۱۶۰؛ مایرهوف، «درباره نوشته‌های اصیل و غیر اصیل»، برگه ۵۴۰، ش ۳۶. هم‌چنین ممکن است این اثر، همان کتاب الجبر باشد که ابن‌ابی‌اصیبعه (۱۰۲/۱) ذکر می‌کند، نک: مایرهوف، همان، ص ۵۴۲، ش ۶۰. (تاریخ نگارش‌ها، ۱۹۱)

۱۸) رساله فی الجبر و کیف یساق الیه

(ابن‌ندیم؛ ابن‌ابی‌اصیبعه). (تاریخ نگارش‌ها، ۴۱۰)

علاج المفاصل رازی در کتاب‌های تاریخ

ابن‌ندیم، ابوالفرج محمد فرزند اسحاق (۲۹۷ - ۳۸۵ق) در **الفهرست ف**، ۵۳۳: کتاب اوجاع المفاصل ۲۲ فصل + کتاب النقرس و عرق المدیني

ابن‌جلجل سلیمان فرزند حسان (ز: ۳۷۷ق) در **طبقات الأطباء ف**، ۱۵۳: تنها کتاب النقرس.

بیرونی، ابوریحان محمد فرزند احمد (۳۶۲ - ۴۴۰ق)، **رساله البیرونی لفهرست الکتب الرازی**، ۷: شماره ۲۱ کتابه فی النقرس و اوجاع المفاصل و در ص ۸، شماره ۴۳ فی النقرس.

قفطی، جمال‌الدین ابوالحسن علی فرزند قاضی یوسف فرزند ابراهیم فرزند عبدالواحد شیبانی (۵۶۳ - ۶۴۶ق)، **در تاریخ حکماء**، ۳۷۷: کتاب النقرس و عرق المدیني + کتاب اوجاع المفاصل ۲۲ فصل
ابن‌ابی‌اصیبعه (۶۰۰ - ۶۶۸ق) در **عیون**، نزار، ۴۲۲ و برگردان ذاکر ۷۱۵ و ۷۱۷ گوید:

شماره ۱۹ کتاب في علل المفاصل و النقرس و عرق النساء ، کتاب درباره بیماری‌های مفاصل و بیماری نقرس و بیماری سیاتیک که دارای ۲۲ فصل است.

شماره ۲۰ کتاب في وجع المفاصل رازی کتابی کوچک و جداگانه درباره درد و بیماری مفصل.

شماره ۶۱ کتاب في هیأت المفاصل را در آناتومی و فیزیولوژی بندها نوشته است.

فیلسوف الدوله (د: ۱۳۲۰خ) عبدالحسین خان زنوزی تبریزی فرزند حسن، مطرح الأنظار في تراجم أطباء الأعصار و فلاسفة الأمصار، ۱۰۳: کتابی در علل مفاصل و نقرس و عرق النساء / کتاب درباره بیماری‌های مفاصل و بیماری نقرس و بیماری سیاتیک است.

زرکلی، خیرالدین در کتاب اعلام، ج ۶، ۱۳۰: تنها مقالة في النقرس رازی را یاد می‌کند.

بازخوانی نسخه‌ها:

۱. رساله لمحمد بن زکریا الرازی في اوجاع المفاصل و علاجها، نسخه ۴۵۷۳ کتابخانه ملک، ۱۳ برگ، ۴۳ سطر، هر سطر ۱۸-۲۰ واژه، منصور فرزند ولی‌الله ۱۰۸۶ق متن عربی که ما آن را با رمز «ل» در پانوشت‌ها آورده‌ایم و به منزلت نسخه اساس برگزیده‌ایم.

۲. رساله محمد ابن زکریا رحمة الله عليه و طاب مثواه في وجع المفاصل، نسخه ۴۴۴۲ کتابخانه ملک، ۶۰ برگ، ۱۶ سطر، ۱۰-۱۲ واژه، محمدمهدی فرزند حاج معصوم، ۱۲۴۳ق متن عربی که ما آن را با رمز «ک» در پانوشت‌ها آورده‌ایم و به برابرخوانی آن با نسخه «ل» پرداخته‌ایم.

۳. الحاصل في اوجاع المفاصل، نسخه ۴۶۱۱ کتابخانه فاتح استانبول ترکیه، ترجمه متن عربی به زبان پارسی که ما آن را با رمز «ف» یاد کرده‌ایم.

افتادگی‌ها و جابه‌جایی‌های دو متن عربی و ترجمه

الف) آغاز باب یکم برگه‌های ۶ و ۷ تا آغاز باب دوم افتادگی دارد؛

ب) تیترا باب دوم افتادگی دارد از فهرست برداشته شده

ج) پایان باب چهارم نزدیک به پنج تا شش برگه افتادگی برگه [۳۸پ] با برگه روبرویش [۳۹ر] در همان صفحه، باهم

هم‌خوانی ندارند، نشان‌گر افتادگی دستکم یک برگ و یا بیشتر از آن است که پایان فصل چهارم است. از [اما در اوجاع سرد و مادّات‌های غلیظ به احتیاط و احتراز بسیار، استعمال باید کرد. [تا پایان باب چهارم. (د) باب نوزدهم، جابه‌جایی متن از برگه [۹۳پ] به برگه [۱۰۲ر] و ادامه آن تا به پایان برگ به اسلاید [۱۰۵ر] و ادامه آن تا به پایان همین برگ.

۴- ترجمه *مقاله فی النقرس رازی*، پژوهش یوسف زیدان، مکتبه الاسکندریه، مصر، ۲۰۰۳.

سزگین: نسخه‌ای با عنوان کتاب فی علل المفاصل و النقرس و عرق النساء، حلب، زایبیطا (نک: سباط، فهرس، ۹۸/۱، ش ۸۴۴). نسخه‌ای دیگر در (*Bibl. De I Arsenal.*) کتابخانه آرسنال پاریس تاشکد، مجموعه به شماره ۹۷۷۶، ۳۹ برگ (گ) ۱۰۸-۱۰۹، ۶۹-۷۰، ۹۱۴ق). به احتمال زیاد این اثر الگوی ترجمه لاتینی *De aegritudinibus iuncturarum* بوده است، نک: اشتاین‌اشنایدر، ترجمه‌های اروپایی، ص ۲۵؛ همو، ترجمه‌های عبری، ص ۷۲۸-۷۲۷؛ نک: فهرست بیرونی، ش ۲۱؛ روسکا، همان، ۳۵.

رساله لمحمد بن زکریا الرازی فی اوجاع المفاصل و علاجها

مقدمه: بسمله، خطابه و فهرست ۲۲ باب سرتیتر نسخه ۴۵۷۳: «رساله لمحمد بن زکریا الرازی فی اوجاع المفاصل و علاجها». نسخه دیگر ملک شماره ۴۴۴۲ «هذه رسالة محمد بن زکریا رحمة الله عليه و طاب مثاه فی وجع المفاصل» یاد شده است.

رازی در باب نخست به چگونگی پیدایش درد و بیماری مفصل و انگیزه‌های پیدایش هر کدام می‌پردازد. او براین باور است که پس‌مانده‌های به‌جامانده از گوارش دوم که در جگر و گوارش سوم که در رگ‌هاست و افزون بر آن افزایش فزونی‌های سراسر تن انگیزه‌ای برای پیدایش آن می‌باشند. سبب فاعلی آن را سه مورد می‌داند:

- یکی نیرومندی اندام‌های ریسی درونی و اندام‌های پیرامون آن مفصل برای راندن فزونی به این مفصل؛
- دیگر کم‌توانی این اندام‌های مفصلی در راندن فزونی‌های ساخته شده خودشان؛ یا فزونی‌های سرازیرشده به سوی به آن‌ها به اندام‌های کناری؛
- سومی، شکل و فرم آفرینشی مفصل، خم و راست شدن‌شان کمک به سرریز شدن فزونی‌ها به سوبشان می‌کند.

باب دوم به بررسی سیستم گوارشی و سیستم فزونی‌سازی تن را گزاره می‌کند.

باب سوم به تقسیم‌بندی بیماری‌های مفاصل توجه دارد و آن را برپایه خلط‌های سازنده و گردآمده درون مفصل، به ترتیب بلغمی، خام، خونی، صفراوی و سودایی و نیز گونه‌های ترکیبی از چند خلط، به ویژه و در موارد بیشتر از خلط صفراوی و بلغم آبکی، بخش‌بندی می‌کند.

باب چهارم درباره درمان کلی و فراگیر هرگونه درد مفصل است که بر دو پایه استوار می‌باشد:

- یکی کشاندن ماده بیماری‌زا به سوی اندام‌های دیگر؛

- دومی جلوگیری از ریخته‌شدن ماده به اندام می‌باشد.

او به گستردگی درباره کاربرد شیوه خونگیری (فصد) سخن می‌گوید که از چه رگ‌هایی و در چه زمان‌هایی و به چه اندازه خونگیری جهت درمان و پیشگیری انجام بگیرد.

او درمان اولیه را برپایه چیدمان درست برنامه زیستی خوراکی آشامیدنی استوار می‌سازد، سپس به درمان دردهای از سردی، درمان ماده صفراوی و بهره‌وری از سرمایی در درمان آن و پیادکردن درست باید و نبایدها، پس از آن اجرای برنامه‌های درمانی روان‌سازی شکم و شکم‌روشی و کاربرد تنقیه‌ها به ترتیب و تدریج از کم‌توان‌ترها تا رسیدن به مرز داروهای نیرومند در دستور کار درمانی بیمار می‌گذارد.

باب پنجم و ششم گزاره کردن درد سرین و عرق‌النساء است. درد سیاتیک را به زیبایی بررسی می‌نماید، خاستگاه آن را پیرامون سرین بازگو می‌کند، سپس فراگیری سراسر پا و رسیدن تا سر انگشتان است، گونه‌های آن را نیز به گستردگی بازگو می‌گوید.

باب هفتم تا شانزدهم را به گزاره کردن برنامه خوراکی آشامیدنی صرف، سپس دارویی آن‌ها، کاربرد داروهای ترکیبی مرهمی (طلایه)، پانسمانی (ضمد)، ریختنی بر روی اندام (نُطول)، تنقیه (حقنه) می‌پردازد که دربرگیرنده:

(۱) داروهای مبدل المزاج، مانند: گل‌انگبین کهنه، زنجبیل پرورده، فلافل، تریاق اربعه، سنجرینا (سجزینا)، ماء الاصول، حب جالینوس (قوقایا)، ایاره هرمس، کمونی، فوتنجی و گوارشن‌های دیگر.

۲) داروهای روان‌ساز، مانند: روغن کرچک و گروه دیگر از روغن‌ها، شراب هلیله، شراب آلو، شراب تربد، داروی فیلن، بندادیقون (فنادیقون)، پخته هلیله، پخته افثیمون، دواء البرقلیس، قرص گل‌سرخ، قرص بنفشه، دواء البسد بزرگ و کوچک است.

هم‌چنین چهارده داروی ترکیبی روان‌ساز را برای درمان درد مفاصل از گرمی؛

پانزده داروی ترکیبی روان‌ساز بلغم و خام؛

پنج نسخه ترکیبی داروی روان‌ساز سودا یادآوری می‌کند.

چهارده نسخه داروی (۱۴) ترکیبی فرونشاندنده درد را در باب یازدهم و نه (۹) تنقیه برای درمان درد سرین.

سی و یک نسخه داروی ترکیبی (۳۱) پانسمانی و گذاشتنی بر روی اندام برای درمان آماس گرم؛

بیست و شش (۲۶) نسخه دارویی ترکیبی برای فرونشاندن آماس سرد. گزاره کرده است.

یازده (۱۱) نسخه داروی ترکیبی جذب‌کننده و داغ‌کننده که پزشکان آن را محمرة البدن و مبدلة التركيب که در آخرین زمان بیماری به کار می‌برند و نقش داغ‌کنندگی را همچون آهن گذاخته دارند، این داروها از گونه گذاشتنی پانسمان‌گونه بر اندام (ضماد)، داروی ریختنی بر روی اندام، مرهم برای داغ‌کردن، نرم‌کردن و درمان آماس سخت و آهکی شده در باب پانزدهم به گستردگی بیان می‌کند.

باب هفدهم گزاره کردن دستگاه بادکش‌گذاری و مکانیزم کارکرد آن.

باب هژدهم داغ‌گذاری بر روی سرین (ورک) با ابزار گذاخته، آن را به گستردگی شرح می‌دهد. ابزار چهار سرگرد به اندازه هسته خرما با فاصله یک بند انگشت بر روی یک محور به اندازه نیم‌وَجب داغ‌کنند و به یکباره چهار نقطه بر روی بخش دردناک بیمار سرین و تهیگاه بگذارند

باب نوزدهم، گزاره پیشگیری از گونه‌های درد و بیماری مفصل. او پس از گزاره کردن دوباره انگیزه‌های پیدایش درد، شیوه پیشگیری از رخداد آن‌ها را گزاره می‌کند.

انگیزه‌ها:

- یکی بدی خلط‌ها که انگیزه‌ای برای ساخته‌شدن فراوان فزونی‌های در تن می‌شود؛

- دیگری نیرومندی اندام‌های ریسی درونی است که فزونی‌های خودساخته و آمده به سایشان را از خود دور می‌سازند؛
 - سومی کم‌توانی اندام‌های پذیرنده فزونی‌هاست که انگیزه سرریزیدن مواد به سایشان می‌شود.
 - چهارمی هیأت، فرم و شکل مفصل متحرک
- او براین باور است که هرگز نباید درمان به ضد کرد و نه تنها نباید از نیرومندی اندام‌های ریسی کاست؛ بلکه آن‌ها را باید نیرومندتر کرد که این برای تندرستی تن، کارایی بیشتری خواهد داشت، ولی گزینه سوم کم‌توانی اندام‌های پذیرنده را نیز نمی‌توان همیشه و به طور کلی درمان به ضد کرد، ولی می‌توان بهترین درمان را بدین گونه بخش‌بندی کرد:
- ۱- تهی‌سازی تن از فزونی‌هاست که از سرریزیدن آن‌ها به این اندام‌ها و دردمندشدن‌شان جلوگیری می‌کند.
 - ۲- مهمترین کار پیشگیری، بهسازی خلط‌هاست تا کمتر سازنده مواد بیماری‌زا شوند.
 - ۳- داشتن برنامه خوراکی زیستی مناسب.
- پیشگیری از گرفتارشدن به درد مفصل از گونه خونی؛** با داشتن یک برنامه خوراکی سبک و خوردن برخی از میوه‌ها و گروهی از داروهای خوراکی و داشتن برنامه درست خواب و بیداری، آب‌تنی در گرمابه و جلوگیری از انباشتگی تن با درست خوردن و پیاده‌کردن شیوه‌های گوناگون تهی‌سازی تن انجام می‌گیرد.
- پیشگیری از گرفتارشدن به درد مفصل از ماده صفراوی دربرگیرنده:**
- جلوگیری از افزایش کمی و کیفی صفرا در تن؛
 - داشتن برنامه خوراکی ویژه و درست؛
 - درمان تهی‌سازی تن با روش‌های گوناگون؛
 - و دنبال کردن برنامه درمانی تبدیل مزاج است؛
 - توجه به خواب بیشتر و آسودگی و کنارگذاشتن اندیشیدن و ورزش کردن و آب‌تنی با آب گوارا و شیرین، بررسی پیوسته نبض و پیشاب، توجه به سرمازایی، گذاشتن داروهای مالیدنی سردکننده بر روی جگر است.
- پیشگیری از گرفتارشدن به بیماری‌های مفصلی از گونه بلغمی** با داشتن برنامه خوراکی درمانی درست و اجرای باید و نبایدهای ویژه آن، داشتن برنامه ورزشی سنگین، کاهش آسودگی و خواب، مشمت و مال و تراوش عرق در گرمابه و جلوگیری

از انباشتگی تن با کاربرد شیوه‌های گوناگون تهی‌سازی از خونگیری، بادکش‌گذاری، بالا‌آوری، شکم‌روش، پیشاب‌آوری و تراوش عرق و کاربرد داروهای مشهور در سبک‌سازی و روان‌سازی، ایارهٔ هرمس و تریاق اربعه و دواء البسد و دواء البرقیلس و جابه‌جایی به شهرهای گرم و خشک است.

پیشگیری از درد سرین و سیاتیک:

- کاربرد داروهای بالا‌آور و روان‌ساز سودا که بسیار نیرومند باشند؛
- و فشار وارد نیاوردن بر روی مفصل تهیگاه در نشست و برخاست و خوابیدن.
پیشگیری و درمان درد سیاتیک اگر از گونهٔ خونی باشد، همانند درد و بیماری مفصلی از گونهٔ خونی است و چنانچه از نموری و فزونی بلغمی باشد، چاره‌اندیشی، مانند درد مفصلی از گونهٔ بلغمی خواهد بود.
باب بیست و یکم یازده نسخهٔ داروی ترکیبی فرونشاندۀ درد و بیماری مفصلی است و باب آخر دربارهٔ درمان‌های خرافی است که رازی باور بدان‌ها نداشته و تنها برای کامل بودن کتاب آن را افزوده است.
رازی پروندۀ هشت بیمار را گزاره می‌کند که یکی در برگهٔ ۴۹، ۲۱۵؛ دومی ۵۱، ۲۱۷؛ سومی ۵۲، ۲۱۸؛ چهارمی ۵۵، ۲۱۹؛ پنجمی پروندۀ ای از جالینوس ۱۳۱، ۲۹۸؛ پروندۀ ای در بغداد ۱۴۳، ۳۰۹ و آخری در ری ۱۴۵، ۳۱۱ است.

هدف نگارش کتاب

۱- خواهش سیّدي الأمير منصور ولد الأمير التّجیب ابن التّجیب؛ امیر ابویعقوب [منصور فرزند اسحاق سامانی]
۲- گسترده‌نویسی دربارهٔ این بیماری و رد دیدگاه کسانی که عامل بیماری را تنها افزایش ضعف اندام می‌دانند که ما آن را ماده و مادی میدانیم در صدر کتاب یاد نمودیم تا سنگ بنای سخن ما تا پایان کتاب باشد.

رسالة في النقرس

کوتہ گزارشی از رسالہ نقرس

رازی پس از ارکاغانس برای نگارش کتاب في النقرس، فیلغریوس و کتاب في النقرس روفس و تذکرة للنقرس ابوجریح راهب که رازی از راهب نقل قول بسیار در کتاب حاوی دارد و رسالہ في النقرس کندی و ثابت فرزند قره حرانی و قسطا فرزند لوقا، هفتمین اندیشمندی است از روزگار باستان، رساله‌ای جداگانه به نام أوجاع النقرس درباره این بیماری که ویژه پاست، نوشت. او در آغاز انگیزه جداسازی آن را از درد دیگر بندها، یاد می‌کند، سپس به بررسی انگیزه‌های پیدایش آن می‌پردازد که: یکی انباشتگی تن؛ و دیگری یکسانی تندرستی و فراگیر آن در همه اندام‌ها و برابری آن‌ها در نیرومندی. با هم بودن این دو انگیزه سبب رانده شدن فزونی‌ها از اندام بالایی به پایینی می‌شود و بدین گونه در پایان، همگی در پاها گرد خواهند آمد و پدیده نقرس آشکار خواهد شد.

او پس از دسته‌بندی گونه‌های نقرس، بانوان و خواجهگان را کسانی به شمار می‌آورد که درگیر آن نمی‌شوند.

درمان دارویی: حبّ سغبین؛ حبّ بدبو؛ حبّ شیطرج؛ حبّ اصطماخیقون؛ و حبّ قوقایا و همانندشان از حب‌هایی که همه خلط‌ها را از تن بیرون می‌رانند و گوارش‌های روان‌ساز خوشمزه که طبیعت بیمار نقرسی را نرم می‌کنند، مانند: گوارش‌ن سبب و گوارش‌ن به که رازی هر دو را درهم آمیخته و نیز ترکیبی دیگر همانند گوارش‌ن خرما و به و افزون بر آن سه داروی ترکیبی خودساخته دیگر به کار می‌برده است.

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

- إخبار العلماء بأخبار الحكماء، جمال الدين ابوالحسن على فرزند قاضی یوسف فرزند ابراهیم فرزند عبدالواحد قفطی شیبانی (۵۷۷ - ۶۴۶ق / ۱۱۶۷ - ۱۲۴۸م)، چ. لیپرت؛ چاپ لایپزیگ ۱۹۰۳م؛ چاپخانه سعاده، قاهره، ۱۳۲۶ق؛ تاریخ الحكماء، برگردان پارسی، ناشناس (نگارش: ۱۰۹۹ق) فرمان شاه سلیمان صفوی، تصحیح و پژوهش بهین دارایی، تهران، ۱۳۴۷خ.
- اصلاح الأدوية ابوجریح راهب. (تاریخ نگارشها، ۲۷۹)
- أعلام قاموس الرجال لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المسشرقین، خیرالدین زرکلی (۱۸۹۳-۱۹۶۴م)، چاپ دوم، چاپخانه کوستاتسوماس و شرکا، ۱۳۷۳ق/۱۹۵۴م.
- أوجاع الخاصرة، روفوس إفسوسی. (نک: الحاوي، دکن، ج ۸، ۱۹۶، ۲۱۸، ج ۱۰، ۷۹، ۸۸، ج ۱۹، ۱۴۶؛ تاریخ نگارشها، ۱۰۵)
- أوجاع النقرس، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱-۳۱۳ق / ۸۶۵-۹۲۵م).
- تاریخ الحكماء قبل ظهور الاسلام و بعده، شمس الدین شهرزوری، محمد فرزند محمود (ز: ۶۸۷ق)، برگردان مقصودعلی تبریزی (۱۰۱۱ق)، تصحیح محمدسرور مولائی شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چ. یکم، ۱۳۶۵خ؛ چ. دوم، ۱۳۸۴خ، ۵۱۰ برگه.
- تاریخ الحكماء، قفطی ابوالحسن علی (۵۶۸-۶۶۴ق)، پژوهش ژولیوس لیپرت آلمانی *Julius Lippert*، لایپزیگ، ۱۹۰۳م؛ ترجمه ناشناس، فرمان شاه سلیمان صفوی، (نگارش: ۱۰۹۹ق)، پژوهش بهین دارایی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۷خ.
- تاریخ نگارش های عربی، فؤاد سزگین (۱۹۲۴ - ۲۰۱۸)، جلد ۱-۱۵، لیدن، مؤسسه انتشاراتی ای. جی. بریل، ۱۹۶۷-۲۰۱۰، وزیری، آلمانی؛ ج ۳، برگردان خانه کتاب، تهران، ۱۳۸۰خ.
- تذكرة للنقرس، ابوجریح راهب، نک: الحاوي، دکن، ج ۱۱، ۱۶۱.
- التعريف بطبقات الأمم، ابوالقاسم صاعد فرزند احمد (۴۲۰-۴۶۲ق)، پژوهش و برگردان، غلامرضا جمشیدنژاد اول، تهران، ۱۳۸۳خ.

التعريف بطبقات الامم؛ ابن صاعد اندلسی (د: ۴۶۲ق) در کتاب تفسیر لکتاب ردّ الخلع، جالینوس.

الجبر؛ یا الکسر یا الخلع، بقراط. نک: ابن ندیم (فلوگل، برگه ۲۲۸، ۲۹۴)

الحاصل في أوجاع المفاصل، ناشناس (نگارش: نیمه جمادی یکم ۶۴۳)، ترجمه في أوجاع المفاصل، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)، نسخه ۴۶۱۱ کتابخانه فاتح استانبول ترکیه، تصحیح و مقدمه نگاری، محمد ابراهیم ذاکر و جمشید نژاد اول، میراث مکتوب، تهران، ۱۳۹۹ خ.

الحوي في الطب، رازی، ابن زکریا (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۵۵ - ۹۲۵ م)، ابوبکر محمد بن زکریا بن یحیی طیب، چاپ چاپ مجلس دایرة المعارف، عثمانی، حیدرآباد، دکن هند، ۱۳۷۴ - ۱۳۹۰ ق / ۱۹۵۵ - ۱۹۷۰ م، ۲۵ جلد؛ و هشت جلد چ. بیروت، ۲۰۰۲؛ ۲۳ جلد برگردان پارسی، محمد ابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشکده طب سنتی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ۱۳۸۵ - ۱۳۹۵ خ.

الخلع، روفس افسوسی است. (نک: فهرست ابن ندیم؛ عیون الأنباء، ابن ابی أصیبعه؛ تاریخ نگارشها، ۱۰۸) دیباجه ای بر میراث نوشتاری پزشکی ایران و جهان از دیرباز تا سده ۱۱ هـ، مجمع النفايس و حجله العرايس، سالک الدین محمد حمویی (زاده ۹۵۲ - زنده ۱۰۳۲ ق)، پژوهش محمد ابراهیم ذاکر و غلامرضا جمشید نژاد اول، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۶ خ.

رسالة البيروني في فهرست كتب ابن زكرياء الرازي، فهرست کتابهای رازی و نامهای کتابهای بیرونی / از ابوریحان محمد بن احمد بیرونی و المشاطة لرسالة الفهرست / از ابواسحق ابراهیم بن محمد معروف به غضنفر تبریزی؛ تصحیح و ترجمه و تعلیق از مهدی محقق، تهران، ۱۳۶۶ خ.

رسالة البيروني في فهرست كتب محمد بن زكرياء الرازي، ابوریحان محمد فرزند احمد بیرونی (۳۶۲ - ۴۴۰ ق)، به کوشش پل کراوس، چاپ پاریس، ۱۹۳۶ م، ۵۱ برگه.

رسالة في الجبر و كيف يُساق إليه، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م). (نک: تاریخ نگارشها،

- رسالة في المفاصل المسترخية، جالينوس (۱۲۹ - ۲۰۰م)، نك: الحاوي، ذاكر، ج ۱۳، ۱۶۲.
- رسالة في النقرس و مداواته، رازی، كوپریلی، ۲، (۲) ۳۴۰ (گ) ۲۰ پ - ۱۱، سده ۱۱ هـ؛ تاریخ نگارشها، (۳۹۶)
- رسالة في النقرس، ابوبكر محمد فرزند زكريای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵م) همراه متن و ترجمه في أوجاع المفاصل رازی، تصحيح و مقدمه نگاری، محمد ابراهيم ذاكر و جمشيد نژاد اول، ميراث مكتوب، تهران، ۱۳۹۹ خ.
- رسالة في النقرس، ابويوسف يعقوب فرزند اسحاق كِندي (د: ۲۶۰ ق / ۸۷۲م)، نك: الحاوي، دكن، ج ۱، ۲۵۸؛ ج ۵، ۹۱ - ۹۰؛ ج ۱۱، ۱۶۰، ۲۵۰؛ تاريخ نگارشها، (۳۲۷)
- رسالة في النقرس، ثابت فرزند قره حرانی (۲۲۱ - ۲۸۸ ق / ۸۲۶ - ۹۰۱م).
- رسالة في النقرس، قُسطا فرزند لوقا بعلبكي (د: ۲۹۰ ق).
- رسالة في أوجاع المفاصل و علاجها، ابوبكر محمد فرزند زكريای رازی (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵م)؛ كتاب الحاصل في علاج المفاصل، ناشناس (نگارش: نيمه جمادى يكم ۶۴۳)؛ و ترجمه فارسی رساله نقرس رازی، تصحيح، تحقيق، ترجمه و مقدمه نگاری محمد ابراهيم ذاكر و غلامرضا جمشيد نژاد اول، مؤسسه پژوهشی ميراث مكتوب، ۱۳۹۹ خ.
- رسالة في محنة الطبيب و كيف ينبغي أن يكون حاله في نفسه و بدنه و سيرته و أدبه، پژوهش و برگردان غلامرضا جمشيد نژاد اول، مركز تحقيقات اخلاق و حقوق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهيد بهشتی، ۱۳۸۸ خ.
- رسالة لمحمد بن زكريا الرازي في اوجاع المفاصل و علاجها، ابوبكر محمد فرزند زكريای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵م)، نسخه ۴۵۷۳ كتابخانه ملك، ۱۳ برگ، ۴۳ سطر، هر سطر ۱۸ - ۲۰ واژه، رونویسی منصور فرزند ولی الله ۱۰۸۶ ق.
- رسالة لمحمد بن زكريا الرازي في أوجاع المفاصل و علاجها، ابوبكر محمد فرزند زكريای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵م).
- رسالة محمد ابن زكريا رحمة الله عليه و طاب مثواه في وجع المفاصل، ابوبكر محمد فرزند زكريای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵م)، نسخه ۴۴۴۲ كتابخانه ملك، ۶۰ برگ، ۱۶ سطر، ۱۰ - ۱۲ واژه، رونویسی محمد مهدی فرزند حاج معصوم، ۱۲۴۳ ق.
- صفة البيمارستان، ابوبكر محمد فرزند زكريای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵م).

الصیدنة في الطب، ابوریحان بیرونی (۳۶۲ - ۴۴۰ ق)، محمد فرزند احمد، پژوهش عباس زریاب خوبی (۱۲۹۸ - ۱۳۷۳ خ)، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۰ خ.

الصیدنة في الطب، داروشناسی پزشکی، بیرونی، برگردان باقر مظفرزاده، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نشر آثار، تهران، ۱۳۸۳ خ؛ صیدنه، برگردان کاسانی، پژوهش استاد ایرج افشار، مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی وابسته به دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۷ خ.

صیدنة، ابوریحان بیرونی، پژوهش حکیم محمد سعید، رانا اجسان الهی، کراتشی، موسسه ملی همدرد، هند، ۱۹۷۳ م؛ طبقات الأطباء و الحكماء، ابن جلجل اندلسی، سلیمان فرزند حسان (ز: ۳۷۷ ق)، به کوشش فؤاد سید، چاپخانه معهد العلمي الفرنسي للآثار الشرقية، قاهره، ۱۹۵۵ م؛ دیگر: برگردان محمد کاظم امام، چ دانشگاه تهران، ۱۳۴۹ خ.

طبقات الأمم، قاضی ابوالقاسم صاعد فرزند احمد فرزند صاعد اندلسی (۴۲۰ - ۴۶۲ ق / ۱۰۶۹ - ۱۰۲۹ م)، به کوشش لوئیس شیخو، بیروت ۱۹۱۷ م؛ برگردان جلال الدین تهران، گاهنامه ۱۳۱۰ خ؛ التعریف بطبقات الأمم، برگردان دکتر غلامرضا جمشید نژاد اول، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳ خ؛ ابن صاعد اندلسی، به کوشش غلامرضا جمشید نژاد اول، تهران، ۱۳۷۶ خ.

عیون الأنباء في الطبقات الأطباء، ابن ابی اصیبه موفق الدین احمد خزرجی (۶۰۰ - ۶۶۸ ق / ۱۲۰۴ - ۱۲۷۰ م)، پژوهش امروالقیس فرزند طحان و احمد میهی فرزند حسن عبدالصمد، چاپخانه وهبی، مصطفی افندی وهبی، ۱۳۰۰ ق، چاپ نوین آن، دارالثقافه، بیروت، لبنان، ۱۹۸۷ م / ۱۴۰۸ ق؛ و به کوشش نزار رضا، بیروت، ۱۹۶۵ م، برگردان محمد ابراهیم ذاکر، انجمن گیاه درمانی، تهران، ایران، ۱۳۹۳ خ.

فردوس الحکمة في الطب (نگارش: ۲۳۶ ق)، ابوالحسن علی فرزند سهل ربن طبری (د: ۲۶۰ ق)، پژوهش محمد زبیر صدیقی، چ برلین، ۱۹۲۸ م؛ دیگر: معهد تاریخ العلوم العربية الاسلامية، دانشگاه فرانکفورت ۱۹۹۶ م / ۱۴۱۶ ق؛ برگردان علینقی منزوی و محمد ابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ۱۳۹۱ خ.

فهرست ابن ندیم؛ یا فوز العلوم (تألیف: ۳۷۷ق)، ابوالفرج محمد فرزند اسحاق بغدادی وراق، ابن ندیم (۲۹۷ - ۳۸۵ ق /)، تصحیح گوستاو فلوگل اتریشی (۱۸۰۲ - ۱۸۷۰ م)، لایپزیک، ۱۸۷۱ - ۱۸۷۲ م؛ دیگر: چاپخانه رحمانی مصر، چاپ ۱۳۴۸ ق؛ برگردان محمدرضا تجدد، تهران، بانک بازرگانی ایران، ۱۳۴۶ خ. چاپخانه رحمانی، مصر، ۱۳۴۸ ق؛ به کوشش و برگردان رضا تجدد، چاپ تهران، ۱۳۴۶ خ؛ دیگر: برگردان رضا تجدد، به کوشش مهین جهان بگلو، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۶ خ.

في اوجاع المفاصل روفس إفسوسی (سده ۲هـ) در الحاوی، دکن، ج ۱۱، ۱۶۲، ۱۸۰، ۲۱۶، ۲۷۰؛ ذاکر ۱۵۸، ۱۶۹، ۱۹۳، ۲۲۷؛

قولنج رازی و رساله قولنج ابن سینا، تصحیح و تحقیق محمود حمامی، پژوهش و برگردان محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشکده طب سنتی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی شهید بهشتی، ۱۳۸۵ خ.

کتاب النقرس، فیلاگریوس / فیلگریوس. نک: فهرست ابن ندیم و در عیون الأنباء، ابن ابی أصیبعه به نام کتاب وجع النقرس آمده است. رازی در الحاوی، دکن، ج ۶، ۹۷، ۱۱۵؛ ج ۱۱، ۱۵۹، ۱۶۶ - ۱۶۴، ۲۰۷، ۲۴۵ - ۲۴۴؛ ج ۱۲، ۲۹؛ ج ۱۶، ۵۵. (تاریخ نگارشها، ۲۲۳).

کتاب في العمل بالحديد و الجبر، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م).

کتاب في القولنج، همراه رساله في القولنج ابن سینا، پژوهش برگردان محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ۱۳۸۵ خ.

کتاب في النقرس ارکاغانس.

کتاب في النقرس روفس.

کتاب في النقرس فیلگریوس.

کتاب في النقرس، آرخیگنِس / ارکاغانس. نک: ابن ابی أصیبعه (امروالقیس، ج ۱/۳۴؛ تاریخ نگارشها، ۱۰۱)

کتاب في أوجاع المفاصل، رازی، ابوبکر محمد فرزند زکریا (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)

کتاب في أوجاع النقرس، قسطا فرزند لوقا بعلبکی (د: ۲۹۰ ق)، کتابخانه جراح حلب. (نک: سباط، فهرس، ج ۱، ۵۹، شماره

۴۷۶؛ تاریخ نگارشها، ۳۷۳)

کتاب في علل المفاصل و النقرس و عرق النساء، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)، نسخه در حلب، زابیطا (نک: سباط، فهرس، ۹۸/۱، ش ۸۴۴).

کتاب في علل المفاصل و النقرس و عرق النساء، رازی حلب، زابیطا. (نک: سباط، فهرس، ۹۸/۱، ش ۸۴۴)

کتاب في علل المفاصل و النقرس و عرق النساء ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م) بیست و دو بخش است که تصحیح آن توسط من همراه با راهنمایی استاد بزرگوارم زنده نام دکتر جمشیدنژاد اول انجام گرفت.

کتاب في علل المفاصل و النقرس و عرق النساء، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)

کتاب في هیأت المفاصل، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م).

کتاب في وَجَع المفاصل و النقرس، ثابت فرزند قرّه حرانی (۲۱۱ - ۲۸۸ ق)، نسخه در حلب، الماشطة (نک: سباط، فهرس، ۹۳/۱، ش ۷۹۳).

کتاب في وَجَع المفاصل، ابن ماسویّه، یوحنا (۱۶۳ - ۲۴۳ ق / ۷۸۰ - ۸۵۷ م)، نک: الحاوی، ج ۱۱، ۲۲۹؛ ذاکر، ج ۱۱، ۲۰۲. (تاریخ نگارشها، ۳۱۰)

کتاب في وجع المفاصل، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)

کتاب في وَجَع المفاصل، ثابت فرزند قرّه حرانی (۲۱۱ - ۲۸۸ ق)، الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۱۱، ۲۰۵، ۲۱۱؛ دکن، ج ۱۱، ۲۳۵، ۲۴۵. (تاریخ نگارشها، ۳۵۳)

کلام في الفروق بین الأمراض، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م).

گفتگو درباره رساله في اوجاع المفاصل و علاجها، نگاشته ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵ م)، سخنرانی محمد ابراهیم ذاکر به مناسبت رونمایی از چاپ تصحیح، تحقیق، ترجمه و مقدمه نگاری متن و ترجمه رساله في اوجاع المفاصل و علاجها و رساله نقرس رازی، چهارشنبه پنجم شهریورماه ۱۳۹۹. مدیر جلسه: دکتر محمد حسین جزائری؛

سخنرانان: دکتر اکبر ایرانی، دکتر محمد ابراهیم ذاکر و سید حسین رضوی برقی

مجمع النفایس، سالک الدین محمد حمویی (ز: ۱۰۳۲ ق).

المحن، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م).

- محنة الطيب، رازی، ۱۴۰ - ۱۴۱، پژوهش و برگردان غلامرضا جمشیدنژاد اول، مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ۱۳۸۸ خ
- محنة الطيب، رازی، ابوبکر محمد فرزند زکریا رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)، به کوشش البرزکی اسکندر، مجله مشرق، شماره ۵۴، برگه ۵۱۱، سال ۱۹۶۰ م.
- المرشد او الفصول که کتاب الفصول نیز خوانده می‌شود، برگردان آن را اینجانب محمدابراهیم ذاکر به وسیله موزه تاریخ علوم پزشکی ایران وابسته به دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی تهران در ۱۳۸۴ خ پخش شد.
- مطرح الأنظار في تراجم أطباء الأعصار و فلاسفة الأمصار، فیلسوف الدوله (د: ۱۳۲۰ خ) عبدالحسین خان زنوزی تبریزی فرزند حسن
- مطرح الأنظار في تراجم الأطباء الأعصار و فلاسفة الأمصار، فیلسوف الدوله میرزاعبدالحسین خان رکن‌الحکماء زنوزی تبریزی (د: ۱۳۲۰ خ)، پژوهش میرهاشم محدث، مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۸ خ.
- المفاصل، بقراط نک: فهرست ابن‌ندیم، عربی، برگه ۲۹۴؛ تجدد، ۵۲۴؛ تاریخ نگارش‌ها، ۸۰.
- مقالة في النقرس، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)، پژوهش یوسف زیدان، مکتبه الاسکندریة، مصر، ۲۰۰۳، برگردان به پارسى محمدابراهیم ذاکر و جمشیدنژاد اول، میراث مکتوب، تهران، ۱۳۹۹ خ.
- مقالة في علاج العين بالحديد، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م).
- مقاله في الأمراض التي تعرض في المفاصل روفس إفسوسى (سده ۲هـ)، (تاریخ نگارش‌ها، ۱۰۴)
- منافع الأعضاء، جالینوس، ترجمه حنین فرزند اسحاق (۱۹۴ - ۲۶۴ ق)، دانشگاه علوم پزشکی ایران. مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی. طب اسلامی و مکمل، تهران، ۱۳۹۰ خ.
- المنصوري في الطب، تحقیق و تصحیح حازم بکری صدیقی، پژوهش و برگردان محمدابراهیم ذاکر، موزه تاریخ علوم پزشکی ایران وابسته به دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی تهران، ۱۳۸۷ خ.
- مؤلفات و مصنفات ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی، محمود نجم‌آبادی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۹ خ.
- النقرس و عرق المدیني، ابوبکر محمد فرزند زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)

وجع المفاصل روفس إفسوسى (سده ٢هـ) در الحاوي، دکن، ج ٧، ٢٠١؛ ذاكر، ج ٧، ٢٨٧.

رسالة في أوجاع المفاصل و علاجها

٣٠

ذاكر
دکتر محمد ابراهيم